

РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ САМОБУТНОСТІ УКРАЇНЦІВ У СВІТЛІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ І. ОГІЄНКА *

І. П. Заїнчківська

старший викладач кафедри соціології та публічних комунікацій,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Tzira@ukr.net

ORCID 0000-0002-1058-0534

DOI: [https://doi.org/10.34017/1313-9703-2019-1\(13\)-2\(14\)-47-56](https://doi.org/10.34017/1313-9703-2019-1(13)-2(14)-47-56)

Анотація

Ірина Заїнчківська. Релігійна культура като фактор за формирането на етническата идентичност на украинците в контекста на творческото наследство на І. Огієнко. Статията преосмисля идеологическите интенции на творческото наследство на І. Огієнко и показва, че творбите на мислителя са насочени към разкриване на онези фактори, които, от една страна, допринася за възникването на отличителното украинско етнокултурно пространство, а от друга, могат да имат голямо значение в процеса на противопоставяне на политиката на асимилация от съседните държави и следователно трябва да бъдат взети под внимание в процеса на формирането на съвременните стратегии за национална консолидация. Доказано е, че терминът “Українска Църква”, използван от І. Огієнко в различни произведения, не изчерпва цялото разнообразие от проучваното от него явление, предизвиквайки в същото време противоречиви интерпретации на цяла поредица от обосновани от учени разпоредби. Показано е, че използвайки термина “Українска Църква”, ученият изследва релігійната култура, тоест система от релігійно-мирогледни идеи, която определя цялата сфера на живота и стойността на традиционното общество.

Ключови думи: Українська църква, релігійна култура, ритуална практика, етническа формация, етнокултурна идентичност, народен дух, национален характер

Анотація

Ірина Заїнчківська. Релігійна культура як чинник формування етнічної самобутності українців у світлі творчої спадщини І. Огієнка. У статті переосмислено світоглядні інтенції творчої спадщини І. Огієнка та показано, що твори мислителя були спрямовані розкрити ті чинники, які, з одного боку, забезпечили постання самобутного українського етнокультурного простору, а з іншого – можуть мати вагоме значення в процесі протистояння асиміляторській політиці з боку сусідніх держав, а тому висновки дослідника мають бути враховані при розробці сучасних стратегій національної консолідації. Доведено, що широко вживаний І. Огієнком у різних творах термін “Українська Церква” не вичерпує усього різноманіття досліджуваного ним феномену, зумовлюючи водночас суперечності тлумачення цілого ряду обґрунтованих ним положень. Показано, що використовуючи термін “Українська Церква” учений досліджував релігійну культуру, тобто систему релігійно-світоглядних уявлень, яка визначає усю сферу життєдіяльності та вартості традиційного суспільства.

Ключові слова: Українська церква, релігійна культура, обрядова практика, етнотворення, етнокультурна самобутність, народних дух, національний характер

Abstract

Iryna Zainchkivska. Religious culture as a factor of the formation of ethnic identity of Ukrainians in the context of Ivan Ohienko's creative heritage. The article analyzes the ideological intentions of Ohienko and it shows that the works of the thinker were aimed at revealing the factors which, on the one hand, ensured the emergence of a distinctive Ukrainian ethno-cultural space, on the other hand, they could have great importance in the process of confronting the assimilation policy of the neighboring countries, and therefore should be taken into account in the process of developing modern strategies of national consolidation. It is proved that term "Ukrainian Church" widely used by Ohienko in various works, does not exhaust the entire diversity of the studied phenomenon, but simultaneously has caused contradictions regarding interpretation of a number of substantiated scholarly positions. It is shown that using the term "Ukrainian Church", the scientist researched religious culture, that is, a system of religious and worldview ideas that defines the whole sphere of life and values of pre-industrial society.

Key words: Ukrainian church, religious culture, ritual practice, ethno-formation, ethno-cultural identity, national spirit, national character

Постановка проблеми. Останнім часом в українському інтелектуальному дискурсі спостерігається зростання наукового інтересу до вивчення ролі релігії у процесах етно- та державотворення. Певною мірою ця тенденція зумовлена прийняттям у 2018 році Синодом Вселенського Патріархату рішенням щодо надання автокефалії православної церкві України та створенням автокефальної помісної церкви України. Ця подія дещо неоднозначно була прийнята українським суспільством, викликавши різку критику та обурення не тільки з боку офіційних представників Московського патріархату, котрі вважали і вважають Україну своєю канонічною територією, а й простих українських вірян. Ця обставина, чи не вперше в українській модерній історії виявила нагальну потребу не тільки у всебічному дослідженні соціальної ролі національної церкви, а й популяризації серед населення тих наукових та науково-публіцистичних розвідок, у яких розкривається значення національної церкви у процесі етно-, націє- та державотворення.

Слід зазначити, що вплив релігії на процес українського державотворення вже неодноразово ставав предметом наукових розвідок. У даному контексті доречно згадати праці С. Сторожук (Сторожук, 2013), Н. Кривди (Кривда, 2017), І. Гояна (Goyan, 2016), В. Єленського (Єленський, 2006), О. Бучми (Бучма, 2009) та багатьох інших сучасних українських дослідників, які у своїх працях показали неоднозначний вплив релігії і церкви на формування групової консолідації у різні історичні періоди. Так, приміром, С. Сторожук ґрунтовно і всебічно досліджуючи релігію як етно- та націєтворчий чинник, приходиться до висновку, що він не відіграв помітної ролі у процесі національного самовизначення українців, зарозумівши його непересічний вплив на становлення етнокультурної самобутності українців (Сторожук, 2013, с. 214). Подібні ідеї зустрічаємо і у роботах Н. Кривди, котра, досліджуючи вплив релігійних символів на формування української етнокультурної самобутності, підкреслила непересічне значення властивої українцям пошани до ікони у процесі їхнього культурного самовизначення (Кривда, 2017).

Розглядаючи притаманний українцям культ ікони як одну з передумов формування гомогенного культурного простору, Н. Кривда, впритул підійшла до тієї теми, що була вже намічена, проте не отримала свого концептуального оформлення у працях І. Огієнка. У своїх наукових, публіцистичних працях український вчений неодноразово акцентував увагу на тому, що самобутня українська матеріальна і духовна культури, так само як і національна своєрідність українського народу – це результат церковного та релігійного впливу Візантії

(Огієнко, 1954, с. 11). Саме з огляду на це, дослідник у численних публікаціях закликає українців не втратити своєї віри та триматися своєї церкви, оскільки саме вона є осердям українського “народного духу” (Огієнко, 1954, с. 10).

Очевидно, що з позиції нашого часу зауваження І. Огієнка щодо ролі церкви у збереженні етнокультурної ідентичності видаються вкрай дискусійними. Не менше зауважень викликає й неодноразово вживане, проте теоретично необґрунтоване мислителем поняття “народного духу”. У сучасній соціогуманітарній науці воно вважається архаїзмом, що має низький пояснювальний потенціал. Поміж тим використання цього терміну у науковому доробку І. Огієнка вочевидь було вимушеним кроком, який був зумовлений відсутністю придатного для позначення притаманного певній спільноті способу мислення, системи відповідних йому світоглядних уявлень, норм та цінностей, традицій міжособистісної й соціальної взаємодії, уособленням яких є унікальні та самобутні продукти життєдіяльності (мистецтво, мораль, право, звичаї тощо) певної спільноти. Очевидно, що усе це, у єдності своїй є складовими культури, основою якої в Україні, як доводив І. Огієнко (1956, с. 8), є релігія. Саме з огляду на це, вважаємо за доцільне припустити, що І. Огієнко, використовуючи наявний у арсеналі соціогуманітарної науки понятійний апарат, прагнув показати, що в основі етнокультурної самобутності українців лежить релігійна культура, своєрідність якої визначає національна церква. Утім, якщо ж це так, то дискусії щодо доцільності автокефальної помісної церкви України не мають жодного конструктивного змісту, бо ж у такому випадку варто визнати, що її створення зумовлене не тільки нагальною потребою суспільної консолідації, а й прагненням зберегти етнокультурну ідентичність українців.

З огляду на зроблені зауваження, мета даного дослідження полягає у з'ясуванні сутності релігійної культури та виявленні її впливу на формування та збереження етнокультурної самобутності українців крізь призму наукового доробку І. Огієнка.

Основний зміст. Ставлячи за мету дослідити вплив релігійної культури на формування або збереження етнокультурної самобутності українців крізь призму наукового доробку І. Огієнка, хотілося б зацентувати увагу на тому, що мислитель, так само як і його попередники (М. Костомаров, В. Антонович) та сучасники (Д. Чижевський, І. Лисяк-Рудницький, В. Янів та ін.), розкриваючи процес формування етнокультурної самобутності українців, не використовує термін “релігійна культура”. На наш погляд, це цілком закономірний наслідок того, що українське національне відродження XIX – початку XX ст., так само як і згодом, мало чітко виражений секулярний характер. Його ідеологи були світськими вченими – істориками, етнографами, етнопсихологами, культурологами, філософами, літературознавцями тощо, котрі розглядали українську культуру як даність, а тому зосереджували свою увагу переважно на вивченні тих ознак, які відрізняли українців з-поміж інших народів, що входили до складу тогочасних поліетнічних імперій, вочевидь свідомо знецінюючи роль релігії та церкви. Це й не дивно, адже за умови безроздільного панування проголошеної у 1934 році міністром народної освіти С. Уваровим теорії народності (самодержавство, православ'я, народність), апелювати до релігії, як важливої і тим паче визначальної ознаки культурної самобутності видавалося вкрай загрозливим.

Розглядаючи причини відсутності належної уваги теоретиків та ідеологів українського національного відродження до проблем релігії не варто ігнорувати й цілком раціональних зауважень Дж. Пламенаца щодо його наслідувального характеру (Пламенац, 2000, с. 491). Саме через це, українські вчені нерідко єдиним і незмінним своїм покликанням вважали культурне переоснащення народу, котре розглядалося як необхідна умова долучення до стандартів цивілізації. Саме заради цього здійснювалося запозичення цілої низки концептів, які сприяли обґрунтуванню культурної самобутності та окремішності українського народу. Власне кажучи, саме цим було зумовлене широке використання українським науковцями і XIX ст. запозичено-

го з німецькомовної інтелектуальної традиції поняття “дух народу”.

Підність теоретичних напрацювань українських вчених ХІХ ст. у сфері етнопсихології не викликає жодного сумніву з огляду на те, що бодай навіть насильницьке входження України до складу СРСР відбулося на засадах федерації. Це, як зауважує відомий український канадський історик І. Лисяк-Рудницький, є прямим свідченням того, що радянська влада, на відміну від царського уряду, визнавала існування самобутнього українського соціокультурного простору (Лисяк-Рудницький, 1994а, с. 458).

Офіційне визнання радянської владою українців окремим народом, заклало концептуальні підвалини для всебічного дослідження їхньої етнокультурної своєрідності як на теренах України, так і в діаспорі. Звісно, мета таких розвідок істотно різнилася: радянські етнографи зазвичай зосереджували свою увагу на особливостях народної культури, заразом чітко розмежовуючи той культурний пласт, який можна використати для розробки сценічного образу української культури і той український спадок, який за сприятливих умов призведе до реакції, а тому має бути знеціненим усіма можливими засобами. На противагу цьому, українські громадські діячі та науковці за кордоном, намагалися показати міжнародній спільності багатство української культури та заручитися їхньої підтримкою у боротьбі за національне самовизначення. Саме з цією метою, представники української діаспори продовжують розвивати та дещо вдосконалюють той понятійний апарат, який сприятиме окресленню ментальної та культурної окремішності українського народу. Саме з цією метою, на наш погляд, Д. Чижевський, розглядаючи основні віхи розвитку філософської думки в Україні, заразом висвітлює своєрідність українського “народного характеру”. Під останнім, вчений розуміє “національно-зумовлене становисько даного народу до світу та життя. Він виявляється і в тім, що цей нарід в світі любить, чого в житті він уникає, що в людині найвище оцінює, до чого ставиться негативно і т. д. – Розуміється, протягом віків народній світогляд не залишається все тим самим. І впливи чужих культур і великі зміни у власнім житті – все це накладає свій відбиток на психіку народню” (Чижевський, 1992).

Звісно, запропонована Д. Чижевським дефініція народного характеру, навряд чи може задовольнити прискіпливого дослідника, навіть попри ретельний аналіз вченим тих рис, які виокремлюють українців з-поміж інших народів, і які ставали рушійними та гальмівними чинниками їхнього культурного розвитку та самовизначення. На наш погляд, значно більшим пояснювальним потенціалом володіє широко вживаний І. Лисяком-Рудницьким для культурної окремішності українців термін “національний характер”. Дослідник використовує його для позначення “способу життя, культурних вартостей, правил поведінки та системи інституцій, які притаманні даному народу” (Лисяк-Рудницький, 1994с, с. 1). Інакше кажучи, національний характер, у роботах історика – це своєрідний концепт, “що виражає культурну індивідуальність певного народу, його історично сформовану особливість, у якій знаходить відображення життєвий світ цього народу і, яка постає не лише у вигляді ансамблю психологічних рис, а передусім у вигляді усталеного комплексу культурних диспозицій та артикуляцій, через які відбувається (як через умови можливості) самопокладання людей певної культури” (Лисяк-Рудницький, 1994с, с. 7). Цікаво, що поряд з національним характером, який постає історично сформованою системою культурних вартостей певної спільноти, І. Лисяк-Рудницький визнає ще наявність народного характеру, який формувався віками, а тому не може бути самовільно знищеним або свідомо сконструйованим заради реалізації якоїсь мети.

Попри дискусійний характер окремих положень історіософії І. Лисяка-Рудницького, в тому числі й запропонованої ним дихотомії національного та народного характеру, багато розвинених ним та деякими іншими представниками української діаспори даних положень, мали надважливе значення для обґрунтування культурної самобутності українців у середині ХХ ст. та актуалізації українського питання перед світовою спільнотою. Водночас, у запро-

понованих у цей час розвідках, етнокультурна самобутність українців розглядалася як доконаний факт, як те, що вже є і не може бути повністю знищеним чи помітно зміненим. Поміж тим, тогочасні реалії свідчили і про інше. Невпинна русифікація та знищення ментальної самобутності українців у підсумку репресивної політики радянської влади та закономірна асиміляція українців в діаспорі ставила під сумнів наявність деякого незмінного “народного духу” (“національного характеру”), водночас зумовлюючи потребу подальшого дослідження тих чинників, що визначили культурну та ментальну своєрідність українців. Звісно, ці питання в українському інтелектуальному дискурсі розглядалися і раніше, свідченням чого є наукові пошуки І. Огієнка. У своїх наукових та публіцистичних працях, мислитель прагнув показати те ядро, що лежить в основі культурної та ментальної самобутності українського народу, за-разом визначаючи його ціннісні пріоритети. На думку вченого, тільки йдучи таким шляхом, можна уникнути деетнізації та асиміляції українців.

Слід зазначити, що непересічна увага І. Огієнка до проблем українського етнотворення, супроводжується відсутністю у працях мислителя цілісного концептуального бачення логіки розвитку цього процесу, що, на наш погляд, стало однією з причин відсутності належної уваги українських науковців до цього аспекту його творчої спадщини. Не меншою мірою знецінення українськими вченими тієї частини наукового доробку І. Огієнка, де розкривається своєрідність та чинники формування української самобутності, зумовлене глибоким переконанням українського мислителя у тому, що незмінним ядром культурної самобутності кожної спільноти, у тому числі й українців, є народна віра. Обґрунтовуючи це твердження у загальновідомій сьогодні праці “Дохристиянські вірування українського народу”, І. Огієнко стверджує, що сучасної “духовної культури українського народу належно й глибоко ніхто не зрозуміє, коли він не знає його вірувань дохристиянських” (Огієнко, 1995, с. 8). На думку мислителя, це зумовлено тим, що християнізація світу й українців “пророблена мало, і зачепила його не так глибоко, як би належало це зробити: зачепила головно зовнішньо, в обрядах”. Причиною ж цього, на думку І. Огієнка, стало те, жодна церква в світі, до цього часу “не мала повної волі проповідання повної і правдивої Науки Христової” (Огієнко, 1995, с. 7).

Загалом розкриваючи духовну, або якщо бути більш точними і користуватися сучасною термінологією, то світоглядну своєрідність українців, І. Огієнко неодноразово підкреслює, що давні вірування, як “довговіковий набуток духовний, не могли легко і безслідно розвіятися перед наступом Нової Віри серед народу, що у його переважаючій більшості був тоді неписьменний, і тому постала мішанина вірувань, т. зв. синкретизм, а правильніше – двовір'я” (Огієнко, 1995, с. 8). Попри те, що у творах І. Огієнка зустрічаються дещо суперечливі твердження з приводу формування унікального українського двовір'я, адже в одних випадках він говорить про те, що християнізація була зовнішньою, а тому люди, і особливо низи надовго “зосталися при старій ідеології”, натомість в інших стверджує пізніше проникнення багатьох християнських Таїнств, і передусім вінчання, в народну обрядовість (Огієнко, 1995, с. 324), не викликає жодного сумніву його висновок про те, що саме на тлі релігійного синкретизму (двовір'я), сформувалося самобутнє українське православ'я, яке з бігом віків “виробило своє власне розуміння канонів, свою власну місцеву традицію, власну відправу Богослужб, власні свята й т. ін.” (Огієнко, 1942, с. 105).

Самобутній характер українського православ'я, на думку І. Огієнка відображений не тільки у своєрідності української релігійності, а і у особливостях організації церковного життя. Так, приміром, на думку мислителя, визначальною ознакою останнього була собороправність, тобто ніхто з українських церковних ієрархів, як доводить учений, ніколи “не правив самовладно, ніхто з духовенства не приходив до громади не прошений, – всі церковні посади були виборні” (Огієнко, 1942, с. 112). Ця риса, зауважує І. Огієнко, виокремлювала Українську Церкву, з-поміж інших православних церков і передусім Візантійської та Російської. На наш погляд,

собороправність, як одна із головних особливостей Української Церкви, є прямим свідченням непересічного впливу дохристиянських форм суспільної організації на становлення ментальної своєрідності українського православ'я. Його поширення розпочалося з Києва, населення якого здавна відзначалося високим рівнем демократизму, який був врахований і в організації церковного життя та практиці православних треб. Показовим прикладом у даному контексті може бути український чин вінчання, який, за давнім звичаєм передбачав взаємну присягу наречених, без якої вінчання вважалося недійсним. Рецепції дохристиянських вірувань та обрядових практик, за твердженням І. Огієнка, проглядаються і у чині різноманітних церковних треб, і у Місяцеслові української церкви, і у народних звичаях (Огієнко, 1942, с. 114-123).

Розкриваючи своєрідність Української Церкви, І. Огієнко веде мову про своєрідність українського релігійного світогляду та відповідну йому обрядову практику, при цьому неодноразово акцентуючи увагу на тому, що шлях до утвердження релігійного синкретизму проклали освідченні верстви населення за підтримки духовенства. Так, приміром, на зорі християнізації Русі, появи релігійного синкретизму сприяв започаткований князем Володимиром звичай ставити церкви на місцях язичницьких капищ, у підсумку чого люди продовжували молитися на звичних для себе місцях. Не меншою мірою це було зумовлено запозиченою з Візантії традицією встановлювати дні пам'яті християнських святих у дні найбільших дохристиянських свят, внаслідок чого в українській церкві сформувалося свято Івана Купала, пророка Іллі, який замінив бога грому і блискавки Перуна, Коляди (Різдво) та багато інших (Огієнко, 1995, с. 300-305). Не менш значимою для утвердження своєрідного українського православ'я стала зрозуміла усім верствам населення старослов'янська мова, яка, за свідченням І. Огієнка, була швидко призвичаєна до народного говору (Огієнко, 1942, с. 119-120).

Слід зазначити, що, розкриваючи своєрідність Української Церкви, І. Огієнко ніде прямо не вказує на її етнотворчу роль, заразом неодноразово акцентуючи увагу на тому, що саме завдяки їй сформувалася самобутня українська культура. Звісно, зважаючи на модерний та секулярний характер європейського та українського етнотворення, утвердження розвинутої ним думки могло зумовити різкі дискусії, тим самим знецінити започатковану ним у часописах "Слово істини" та "Наша культура" релігійно-просвітницьку діяльність. Поміж тим, з теоретичного погляду зосередження уваги на єдності світоглядно-релігійних уявлень, обрядової практики та мови еліти і простонароддя, мало вагомий теоретичний потенціал і свідчило про необхідну для становлення гомогенного етнокультурного простору єдність елітарної та народної культур. Вона була сформована Церквою, яка, таким чином перетворюється на важливий чинник українського етнотворення. Зауважимо, що обґрунтування цього положення дає можливість показати історичну тяглість української культурної екзистенції, заразом окреслити ті ознаки, що лежали в основі свідомості "Ми", тобто українці відмінні від "Вони" – не тільки католики поляки, а й православні росіяни.

Звісно, наше зауваження дещо спростовує вирішення одного з найгостріших кутів українського самовизначення та політики чужоземних держав щодо українців. Адже, як доводив свого часу М. Грушевський, беручи до уваги неодноразові звернення львівських братчиків до московського царя з проханням підтримати та захистити подальший розвиток православ'я на теренах України (Грушевський, 1912, с. 130), у XVI ст. українці самовизначалися на основі конфесійної приналежності, а тому визнавали свою духовну спорідненість з православними росіянами. Мрія "про воз'єднання з нею [Московією – *уточ. наше*] – зауважує, неначе у продовження аргументів М. Грушевського, П. Білецький, – надія на її підтримку окрилювала пригноблену масу українського народу, що себе вважала та називала не інакше як "народом руським" (Білецький, 1981, с. 7). Визнавав подібне споріднення й І. Огієнко, зокрема неодноразово наголошуючи на тому, що вплив українців на становлення російської православної культури, був значно більшим, від впливу російського, що був виключно адміністративним.

Попри тісну взаємодію двох національних церков, І. Огієнко вбачає між ними істотну прірву, що стала закономірним наслідком ментальних відмінностей двох народів. На противагу виявленій у непересічній увазі до обрядовості російській релігійності, українська релігійність – це результат високої освіти, що виражається у щирому зацікавленні до слова Христового (Огієнко, 1995, с. 337). Відрізняються, на думку І. Огієнка, ці дві церкви, а з ними й культури, багатьма церковними чинами, Місяцесловами і навіть особливостями богослужби, особливостях перехрещення (в Україні перехрещуючись кладуть хрест на груди, а в Московії на пояс) тощо (Огієнко, 1942, с. 115-118).

Ретельний аналіз І. Огієнком українського православ'я наводить на думку, що метою наукової діяльності вченого є висвітлення національної своєрідності української церкви, а не культурної самобутності українського народу. Поміж тим, на наш погляд, така думка не відповідає дійсності з кількох причин. По-перше, вчений вважає, що в основі етнокультурної самобутності спільноти лежить народна віра, інституалізована церквою. По-друге, українці в часи етнокультурного самовизначення були позбавлені власної держави, а рівень їхнього індустріального розвитку був низьким, внаслідок чого, зайняте у сфері сільського господарства українське простонароддя, як свідчать етнографічні розвідки, потерпало від високого екзистенційного тиску, який, цілком закономірно, сприяв збереженню високого рівня їхньої релігійності (Haidt, 2015). Внаслідок цього, та усупереч нерівномірному поширенню християнства у середовищі простонароддя, в українців (так само як і в росіян-московитів), великою повагою користувався священник. Цьому певною мірою сприяло і те, що священники, особливо на селі, мало відрізнялися від загальної маси людей – вони мали сім'ю і вели власне господарство, розмовляли та проповідували зрозумілою більшості населення церковнослов'янською мовою. Подібними були і вірування та забобони, а також дискримінація та утиски з боку урядових структур. Шанобливим було ставлення українців і до чернецтва, яке з ініціативи Петра Могили, почало активну релігійно-просвітницьку діяльність, що сприяла знайомству широких народних мас з християнським віровченням завдяки популяризації чудотворної сили православних святинь (Кривда, 2017).

Ці та багато інших прикладів, дають підстави погодитися з І. Огієнком в тому, що "народ український був в руках Духовенства" аж до початку ХХ ст. Саме завдяки йому українці змогли пережити два перериви "національної екзистенції" (Лисяк-Рудницький, 1994b, с. 21), не втрачаючи при цьому тієї етнокультурної самобутності, на тлі якої формувалася модерна українська нація. Інакше кажучи, досліджуючи вплив Української Церкви на розвиток української культури, І. Огієнко тим самим показує її роль у формуванні українського етнокультурного простору. Водночас мислитель цілком свідомий того, що церква не тільки визначала особливості світобачення, обрядової та звичаєвої практики українського народу, а й виступала творцем елітарної культури – література, художнє мистецтво, архітектура, драматичний театр, історія, філософії тощо – усе це, аж до початку ХІХ ст. мало чітко виражений релігійний характер (Іларіон, арх., 1942).

Загалом визнаючи правомірність висновків І. Огієнка щодо непересічної ролі Української Церкви в процесі творення української етнокультурної своєрідності, все ж необхідно зацентрувати увагу на тому, що використовуючи термін "Українська Церква" дослідник веде мову про українську релігійну культуру. Звісно, цей термін він не використовує, адже навіть у сучасному інтелектуальному дискурсі він розроблений мало. Одним із небагатьох дослідників, що присвятили увагу цьому питанню став О. Юцишин. Він використовує термін "релігійна культура" для позначення "духовного і душевного багатства людини, рівня святості і поведінки особистості з цих внутрішніх (релігійних) мотивів в парадигмі "людина – людина", "людина – суспільство", "людина – світ" або, іншими словами, принципів людських взаємовідносин і діяльності в соціумі, основаних на релігійних засадах християнського віровчення (Юцишин, 2010, с. 164).

Загалом визнаючи правомірність вказаного визначення, все ж, на наш погляд, воно характеризується високим рівнем теоретичного узагальнення і не дає можливості повною мірою зрозуміти зміст цього феномену. Більш плідним у контексті нашого дослідження видається дефініція запропонована І. Яблоковим, який тлумачить релігійну культуру як сукупність “наявних у релігії способів та прийомів забезпечення і здійснення буття людини, що реалізуються у процесі релігійної діяльності і представлені у її продуктах, що несуть релігійні значення та сенси. Діяльнісним центром цієї культури є культ, а зміст цінностей задається релігійною свідомістю” (Яблоков, 2000, с. 132-135). Істотну частину релігійної культури, на думку дослідника складають компоненти у яких відображені основи віровчення: священні тексти, особливості обрядової практики, сакральні символи тощо. Не менш вагому складову релігійної культури становлять явища із сфери моралі, філософії, мистецтва тощо, які поступово залучаються до сфери релігійного життя.

Як бачимо, запропоноване І. Яблоковим тлумачення релігійної культури може сприяти проясненню внутрішніх інтенцій наукової спадщини І. Огієнка, причин ретельного вивчення мислителем впливу церкви на розвиток українського етнокультурного простору. Зокрема, у випадках, коли мислитель веде мову про національні особливості православного віровчення, пристосований до місцевих традицій Місяцеслов святих, особливості написання українських церковних ікон чи проведення церковного богослужіння – маємо всі підстави визнати доцільність використання І. Огієнком терміну “Українська Церква”. Водночас, у цілій низці досліджень і насамперед у роботі “Дохристиянські вірування українського народу”, дослідник веде мову не тільки про національну своєрідність церковної культури, а й про вплив дохристиянських вірувань на становлення національної своєрідності української церкви, про спосіб залучення християнського переказу не тільки у народне світобачення, а й народну обрядову практику. Такий підхід, надзвичайно правомірний, адже він дає можливість показати тяглість української церковної культури у той час, коли вона знаходилася під адміністративним впливом Московського патріархату, тим самим обґрунтувавши її право на самовизначення та відокремлення. Поміж тим, за умови правомірності такого підходу варто визнати, що в умовах підпорядкування Московському патріархату, зберігалася своєрідність не Української Церкви, а українська релігійна культура. Вона існувала поза інституалізованою церквою і виявлялася в особливостях народного світобачення та обрядової практики, які й стали головними чинниками збереження унікального етнокультурного простору українців та сприяли формуванню свідомості української етнічної окремішності.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що альфою і омегою наукової спадщини І. Огієнка, є дослідження впливу релігійної культури на формування та збереження етнокультурної самобутності українців, навіть попри те, що в працях присвячених висвітленню цього питання мислитель веде мову про культуротворчий потенціал релігії та/або церкви. Згідно з опосередковано представленими у роботах І. Огієнка твердженнями, мислитель вважає, що релігія та церква у своїй нерозривній єдності закладають підвалини утвердження унікального та самобутнього соціокультурного простору українців, проявом якого є історично сформована система релігійно-світоглядних уявлень, яка визначає усі сфери життєдіяльності та вартості українського суспільства, тим самим розкриваючи його етнокультурну самобутність.

Література та посилання

- Білецький П. (1981), *Українське мистецтво другої половини XVII–XVIII століть*. Мистецтво, Київ, 159 с.
- Бучма О. (2009), “Держава – релігія – нація : взаємодія в українському суспільстві”. *Українське*

релігієзнавство, № 50, с. 171 – 174.

- Грушевський М. (1912), *Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці*. Київ, 248 с.
- Єленський В. (2006), “Релігія та процес націєтворення”. *Релігія і нація в суспільному житті України й світу*. Наукова думка, Київ, с. 187 – 206.
- Іларіон, арх. (1942), *Українська Церква й наша культура*. Холм, 19 с.
- Кривда Н.Ю. (2017), “Ікона як один із чинників формування української етнічної ідентичності”. *Вісник Черкаського університету*. Серія Філософія. БіЦ Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького, № 1, с. 3 – 11.
- Лисяк-Рудницький І. (1994а), “Радянська Україна з історичної перспективи”. Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе : в 2 т.* Основи, Київ, Т.2, с. 457 – 469.
- Лисяк-Рудницький І. (1994б), “Формування українського народу та нації (методологічні зауваги)”. Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе : в 2 т.* Основи, Київ, Т. 1, с. 11 – 41.
- Лисяк-Рудницький І. (1994с), “Україна між Заходом і Сходом”. Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе : в 2 т.* Основи, Київ, Т. 1. с. 1 – 11.
- Митрополит Іларіон (Огієнко). (1995), *Дохристиянські вірування українського народу*. Видавництво “Обереги”, Київ, 424 с.
- Огієнко І. (1942), *Українська церква. Нариси з історії Української Православної Церкви*. В 2 т. Вид.-во Ю. Тищенко, Прага, Т.1. 236 с.
- Огієнко І. (Митрополит Іларіон). (1954), *Візантія й Україна. До першоджерел української віри і культури*. Українське Наукове Православне Богословське Товариство, Вінніпег, 96 с.
- Іларіон, митр. (Огієнко І.). (1956), *Книга нашого буття на чужині (Бережимо все своє рідне!)*. Українське Наукове Богословське Товариство, Вінніпег, 167 с.
- Пламенац Дж. (2000), “Два типи націоналізму”. *Націоналізм. Антологія* / О. Проценко, В. Лісовий (упоряд.); Л. Білик (літ. ред.). Видавництво “Смолоскип”, Київ, с. 634 – 649.
- Сторожук С. В. (2013), *Нація: історія і теорія проблеми (історико-філософський вимір)*, Видавництво “Вадекс”, 318 с.
- Чижевський Д. (1992), *Нариси з історії філософії на Україні*. Вид.-во “Орій” при УКСП “Кобза”, Київ, с. 17 – 23.
- Юцишин О. І. (2010), “Релігійна культура та її найвища цінність в епоху сучасних загальнокультурних трансформацій”. *Наука, релігія, суспільство*, №3, с. 163 – 167.
- Яблоков І. Н. (2000), *Религиоведение: Учебное пособие и Учебный словарь*. Гардарики, Москва, 536 с.
- Goyan I., S. Storozhuk (2016), “The ethnic principle as the basis of civil politics”. *Cherkasy University Bulletin: Philosophy*, №11/13, с. 31 – 36.
- Haidt, Jonathan. (2015), “How Capitalism Changes Conscience”, viewed 28 May 2019, available at: <https://www.humansandnature.org/culture-how-capitalism-changes-conscience>

References

- Biletsky P. (1981), *Ukrainian Art of the Second Half of the XVII – XVIII Centuries [Ukrainske mystetstvo druhoi polovyny XVII–XVIII stolit]*, Publisher Art, Kyiv, 159 p. [in Ukrainian]
- Buchma O. (2009), “State – Religion – Nation: Interaction in Ukrainian Society” [“Derzhava – Relihiia – Natsiia : vzaiemodiia v ukrainskomu suspilstvi”], *Ukrainian Religious Studies*, No. 50, pp. 171 – 174. [in Ukrainian]
- Hrushevsky M. (1912), *The cultural-national movement in Ukraine in the XVI-XVII centuries [Kultur-no-natsionalnyi rukh na Ukraini v XVI–XVII vitsi.]*, Kyiv, 248 p. [in Ukrainian]
- Elensky V. (2006), “Religion and the process of national formation” [“Relihiia ta protses natsi-ietvorennia”]. *Religion and nation in the social life of Ukraine and the world*. Scientific

- Thought, Kyiv, p. 187 – 206. [in Ukrainian]
- Hilarion, arch. (1942), *The Ukrainian Church and Our Culture [Ukrainska Tserkva y nasha kultura]*, Hill, 19 p. [in Ukrainian]
- Kryvda N.Y. (2017), “Icon as one of the Factors of Formation of Ukrainian Ethnic Identity” [“Ikona yak odyn iz chynnykiv formuvannia ukrainskoi etnichnoi identychnosti”]. *Cherkasy University Bulletin: Philosophy*, №1, pp. 3 – 11. [in Ukrainian]
- Lysyak-Rudnitsky I. (1994), “Soviet Ukraine from a Historical Perspective”. Lysyak-Rudnitsky I. *Historical Essays: in 2 vols.* [“Radianska Ukraina z istorychnoi perspektyvy”. Lysyak-Rudnitskyi I. *Istorychni ese : v 2 t.*], Fundamentals, Kiev, No 2, pp. 457 – 469. [in Ukrainian]
- Lysyak-Rudnitsky I. (1994), “Formation of the Ukrainian people and nation (methodological notes)”. Lysyak-Rudnitsky I. *Historical Essays: in 2 vols* [“Formuvannia ukrainskoho narodu ta natsii (metodolohichni zauvahy)”. Lysyak-Rudnitskyi I. *Istorychni ese : v 2 t.*], Fundamentals, Kyiv, Vol. 1, p. 11 – 41. [in Ukrainian]
- Lysyak-Rudnitsky I. (1994), “Ukraine between the West and the East”. Lysyak-Rudnitsky I. *Historical Essays: in 2 vols* [“Ukraina mizh Zakhodom i Skhodom”. Lysyak-Rudnitskyi I. *Istorychni ese : v 2 t.*], Fundamentals, Kiev, Vol. 1, p. 1 – 11. [in Ukrainian]
- Metropolitan Hilarion (Ohienko). (1995), *Pre-Christian Beliefs of the Ukrainian People [Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu]*, Oberghi Publishing House, Kyiv, 424 p. [in Ukrainian]
- Ohienko I. (1942), *Ukrainian Church. Essays on the History of the Ukrainian Orthodox Church [Ukrainska tserkva. Narysy z istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy]*, In 2 volumes of Vidin in Y. Tishchenko, Prague, Vol.2, 236 p. [in Ukrainian]
- Ohienko I. (Metropolitan Hilarion). (1954), *Byzantium and Ukraine. To the primary sources of Ukrainian faith and culture [Vizantiia y Ukraina. Do pershodzherel ukrainskoi viry i kultury]*, Ukrainian Scientific Theological Society, Winnipeg, 96 p. [in Ukrainian]
- Hilarion, Mitr. (Ohienko I.). (1956), *The Book of Our Being Abroad (Let's Keep All Our Native!) [Knyha nashoho buttia na chuzhyni (Berezhimo vse svoje ridne!)]*, Ukrainian Scientific Theological Society, Winnipeg, 167 p. [in Ukrainian]
- Plamenats J. (2000), “Two types of nationalism”. *Nationalism. Anthology* [O. Protsenko, V. Lisovy (ed.); L. Bilyk (ed.)]. [“Dva typy natsionalizmu”. *Natsionalizm. Antolohiia* [O. Protsenko, V. Lisovy (uporiad.); L. Bilyk (lit. red.)], Smoloskip Publishing House, Kyiv, pp. 634 – 649. [in Ukrainian]
- Storozhuk S. V. (2013), *The Nation: History and Theory of the Problem (Historical and Philosophical Dimension) [Natsiia: istoriia i teoriia problemy (istoryko-filosofskyi vymir)]*, Wadex Publishing House, 318 p. [in Ukrainian]
- Chizhevsky D. (1992), *Essays on the History of Philosophy in Ukraine [Narysy z istorii filosofii na Ukraini]*, Orii Publishing House at Kobza UKSP, Kyiv, pp. 17 – 23. [in Ukrainian]
- Yushchishin O. I. (2010), “Religious culture and its highest value in the era of modern universal cultural transformations” [“Relihiina kultura ta yii naivysycha tsinnist v epokhu suchasnykh zahal-nokulturnykh transformatsii”], *Science, Religion, Society*, No. 3, pp. 163 – 167. [in Ukrainian]
- Yablokov I. N. (2000), *Religious Studies: a Training Manual and a Training Dictionary [Religiovedenie: Uchebnoe posobie i Uchebnyy slovar]*, Gardariki, Moscow, 536 p.
- Goyan I., S. Storozhuk (2016), “The ethnic principle as the basis of civil politics”. *Cherkasy University Bulletin: Philosophy*, №11/13, c. 31 – 36.
- Haidt, Jonathan. (2015), “How Capitalism Changes Conscience”, viewed 28 May 2019, available at: <https://www.humansandnature.org/culture-how-capitalism-changes-conscience>

* The article is published in autor's edition

© *Ірина Зайчківська*